

בעיות ב'ספנת הדגל'

אניטה שפירא, ככל עם ועם: ישראל 1881-2000, ירושלים: מרכז זלמן שזר, תשע"ד, 502 עמ'

אניטה שפירא היא מהבכירים שבחוקרי תולדות התנועה הציונית ומדינת ישראל. היא זכתה בפרס ישראל, והביוגרפיה של ברל כצנלסון שכתבה לפני יותר משלושים שנים, היא ציון דרך בכתיבה ההיסטורית הישראלית.¹ ההיסטוריונית אביבה חלמיש, שהייתה תלמידתה, ציינה כי 'שנת 1980 נחשבת שנת מפנה בתולדות הכתיבה הביוגרפית בישראל, בגין הופעת הביוגרפיה בת שני הכרכים של ברל כצנלסון מאת אניטה שפירא. "ברל" נחשב פורץ דרך'.² כשנה לאחר פרסום הביוגרפיה כתב תום שגב כי שפירא 'מוציאה את הציונות מהגרשיים'.³

לאחרונה יצא לאור ספר עב כרס פרי עטה של שפירא שמטרתו לשרטט את הקווים המרכזים של דיוקן היישוב היהודי החדש בארץ-ישראל ובמדינת ישראל. הספר הוא גרסה עברית של ספר שיצא לאור קודם לכן באנגלית, ושיועד לקוראים אמריקנים שאינם יודעים את קורות ארץ-ישראל, היישוב והמדינה.⁴ בדברי ההקדמה שפירא מדגישה כי לא הייתה לה כוונה להביא חידושים מחקריים – הספר מבוסס על מחקר

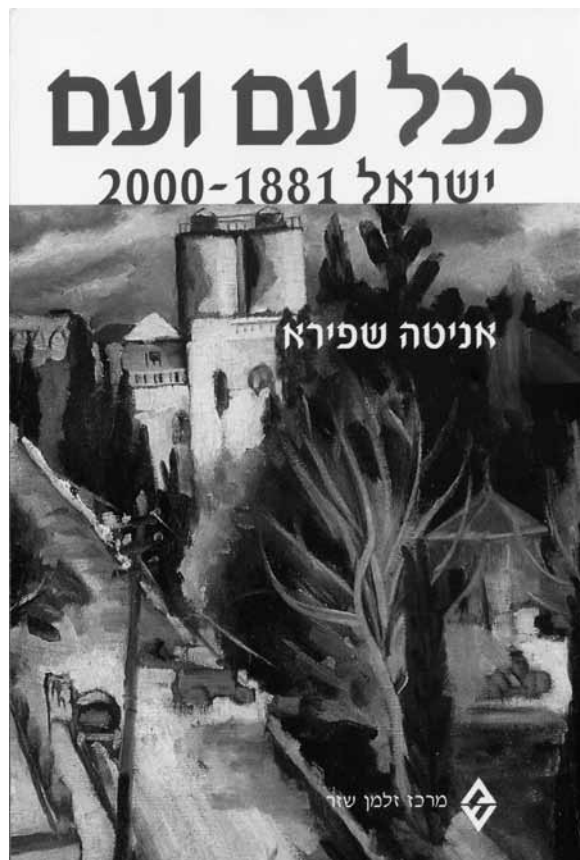
הקודמים ועל מחקרים של חוקרים נוספים 'ש"כיסו" תחומי ידע שבהם לא עסקתי' (עמ' 9). עם זאת המשימה שנטלה עליה שאפתנית למדי: 'ניסיון להציג תמונה כוללת של הניסיון המדיני, החברתי, הכלכלי והתרבותי של היהודים להקים ישות עצמאית בארץ-ישראל' (שם).

הספר סוקר תקופה לא קצרה, כמעט 120 שנים: משנת 1881 ועד 2000. המחברת מסבירה את הבחירה לפתוח בשנת 1881: 'בשנת 1882 מתחילה תקופה חדשה בתולדות ארץ-ישראל והעם היהודי: ראשית ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל שמניעה לאומיים ומטרתה להקים מאחז יהודי בעל שאיפות פוליטיות בארץ' (עמ' 37). שנת 2000, שחתמה את המילניום השני, הייתה שנה עגומה למדי בישראל: כישלון ועידת קמפ-דיוויד, התחלת האינתיפאדה השנייה, שהייתה אלימה ורצחנית הרבה יותר מהראשונה, ומהומות דמים של ערביי ישראל ('מהומות אוקטובר'), שפגעו במרקם היחסים השביר בין הרוב היהודי לבין המיעוט הערבי, הם מן האירועים הבולטים באותה שנה. בשנה זאת גם הסתיים שלטונו הקצר של אהוד ברק; בפברואר 2001 התקיימו בחירות ישירות לראשות הממשלה, ואריאל שרון, שקודם לכן נחשב כגווייה פוליטית, נחל ניצחון גדול על ברק.⁵ בנקודת זמן זאת חזר השרביט מדור הבנים לדור האבות.⁶

ספרה של שפירא עוסק בשלושה עידני שלטון – העות'מאני, הבריטי והישראלי, ומתאר את ההתפתחות המדהימה של החברה היהודית

6 יש לציין כי שרון נבחר לראשות הממשלה כשהיה בן שבעים ושלוש בשעה שראשי הממשלה הקודמים היו צעירים בהרבה: ברק נבחר לתפקיד כשהיה בן חמישים ושבע, ונתניהו, שכהן לפניו, היה צעיר עוד יותר, בן ארבעים ושש. זאת ועוד, שרון היה חייל קרבי במלחמת העצמאות, ואילו ברק ונתניהו התחילו את השירות הצבאי בשנות השישים.

1 א' שפירא, ברל: ביוגרפיה, תל-אביב תש"ם.
2 א' חלמיש, 'העידן הביוגרפי בהיסטוריוגרפיה הישראלית', קתדרה, 150 (טבת תשע"ד), עמ' 245.
3 ת' שגב, 'הנסיכה הנבוכה', הארץ: מוסף, 2 בינואר 1982.
4 A. Shapira, *Israel: A History*, Waltham 2012.
5 שרון קיבל בבחירות 63 אחוז, ואילו ברק קיבל 38 אחוז בלבד.

הציבורי בישראל אל תוך המרחב הפרטי ואת חוסר האפשרות לנתק בין השניים' (עמ' 429-430). מאפיין שני הוא מגמת הספר להצדיק את מעשי הנהגת המדינה והתנועה הציונית, בלא בחינה ביקורתית מספקת. אין זה 'ספר מטעם', אבל לעתים ניכר בו רצון להגן על שלטון מפא"י בכלל ועל מנהיגה דוד בן-גוריון בפרט. דומה שהמחברת 'עיגלה פינות' פה ושם בנוגע להחלטותיו ולמעשיו, ואביא שתי דוגמאות לכך. הדוגמה הראשונה נוגעת לטענתה של שפירא שאחת הפעולות הראשונות שעשה בן-גוריון בשם הממלכתיות הייתה דה-פוליטיזציה של צה"ל. בשנות החמישים השתתפו קצינים בכירים בפעילות מפלגתית

בארץ במהלך תקופה זאת. בשנות השבעים של המאה התשע-עשרה חיו בארץ אלפים ספורים של יהודים – קהילה זעירה שחבריה היו פחות מעשירית מכלל אוכלוסיית הארץ,⁷ בלי מוסדות פוליטיים, בלי תשתית כלכלית ובלי סמלי ריבונות. שפירא מתארת את מדינת ישראל בתום התקופה באופן כמעט אוטופי: 'סיפור הצלחה בקנה מידה עולמי: זוהי מדינה חיונית, תוססת, בעלת כלכלה דינמית, אקדמיה שזוכה להכרה בין-לאומית בזכות עמידתה בחזית המחקר, דמוקרטיה ביקורתית, מדינה שיש בה חופש דיבור רב ותקשורת חצופה וחודרנית שאינה מהססת לחשוף את כל חולשות השלטון' (עמ' 430).

מה הם המאפיינים המרכזיים של הספר? מאפיין ראשון הוא רוחב היריעה. המחברת עוסקת לא רק בנושאים היסטוריים מקובלים כמו פוליטיקה, דיפלומטיה וכלכלה, אלא גם בנושאים שגורים פחות בהקשר זה, כמו תרבות וספרות. רוחב זה מעניק לספר ממד של עומק. שפירא מצליחה לאפיין צמתים בקורותינו באמצעות ספרים מאת סופרים בולטים. דוגמה לכך היא אפיון 'סבך האתוס הישראלי' בראשית האלף השלישי על ידי שני ספרים 'שיכולים לשמש מורי דרך': ספרו האוטוביוגרפי של עמוס עוז 'סיפור על אהבה וחושך' וספרו של דוד גרוסמן 'אישה בורחת מבשורה'. ספרו של עוז מספר את המטא-סיפור הציוני: 'איך משפחת מהגרים מאירופה מכה שורשים תחת השמש הקופחת של ארץ ישראל, בסביבה עוינת לצמחים רכים, הרגילים לתנאי חממה; איך המפגש מוליד סבל וכאב אך גם גאולה לפרט ולכלל, ומביא לבנייתו של עולם חדש. זוהי תמצית הסיפור הציוני'. וספרו של גרוסמן 'מתאר את הפלישה הבלתי פוסקת של המרחב

7 היהודים היו כ-7 אחוזים מכלל האוכלוסייה, 27,000 מתוך 380,000 נפש (עמ' 35).

בעיקר ממניע ענייני ולא ממניע פוליטי או אישי: המטה היה 'בעל זיקה לשמאל, בייחוד למפ"ם', ואילו בן-גוריון 'רצה צבא שנאמנותו הראשונה נתונה למדינה, ואין לו מקורות השראה חליפיים' (עמ' 175). אך לפני כשלושים שנים כתבה שפירא שבן-גוריון לא פקפק בנאמנות של אנשי מפ"ם לציונות ולמדינת ישראל, ושלא היה זה נימוק לפירוק מטה הפלמ"ח, 'אולם קשה להניח שהעובדה כי רוב-רובם של המפקדים הבולטים בצבא הם בעלי אוריינטציה פרו-סובייטית לא הטרידה אותו'. העובדה שעמדות אנשי צמרת הצבא היו מנוגדות לאלה של בן-גוריון עלולה הייתה 'להשפיע על שיקוליו של שר הביטחון ולהגביל את חופש הפעולה הפוליטי שלו, גם אם לא הייתה סכנה של הפרת מרות ולו כזית'.¹³ דברים אלה מורכבים וביקורתיים יותר מהדברים שנכתבו בספר שלפנינו.

הדוגמה השנייה נוגעת לביקורת על התנהגות בן-גוריון בימי פרשת לבון. שפירא מספרת על קבוצה אופוזיציונית של אינטלקטואלים ופרופסורים, בעיקר מהאוניברסיטה העברית, שמחתה 'על התנהגותו של בן גוריון, שנראתה בעיניהם כוחנית ואוטוריטרית' (עמ' 187), והדברים כווננו להתנגדותו הנחרצת לקביעת ועדת השבעה שפנחס לבון לא נתן את ההוראה.¹⁴ שפירא מציעה כמה תשובות על השאלה מדוע

(בעיקר במפ"א), 'אך הנורמה של הפרדה בין פעילות פוליטית ושירות פעיל בצבא חדרה אט-אט להכרת הציבור' (עמ' 176). הפער בין קביעה זאת לבין המציאות ההיסטורית לא קטן: בניגוד לדברי המחברת, בן-גוריון עשה הכול כדי לטפח אנשי צבא שהיו חברי מפ"א, והבולטים שבהם היו משה דיין, אריאל שרון ואסף שמחוני. שפירא עצמה כתבה בספרה על יגאל אלון כי 'המינוי של דיין לתפקיד מפקד פיקוד הדרום חשף את מגמתו של בן-גוריון לאייש את התפקידים הבכירים בצבא בנאמני מפ"א או בבלתי-מפלגתיים'.⁸ בכיוגרפיה של שמחוני נכתב כי בן-גוריון הזדרז למנותו לאלוף פיקוד הדרום 'מפני שזכר את היותו של אסף מפ"א יניק כמעט בודד בין בכירי הפלמ"ח',⁹ ואחרי מותו הטרגי הוא ניסה בבירור לנכס אותו למפלגתו והנציח אותו כגיבור מפ"א.¹⁰ הטענה ש'חמישה מתוך ששת הרמטכ"לים שכיהנו תחת בן גוריון בהיותו שר הביטחון היו בלתי מפלגתיים ולא במקרה' (עמ' 175) אינה מדויקת. כשהקים בן-גוריון את רפ"א, בשנת 1965, הצטרפו שלושה רמטכ"לים לשעבר לרשימה לכנסת: דיין וצבי צור, שהיו במקומות ראלים,¹¹ ויעקב דורי, שחתם את הרשימה במקום ה-120.¹² יש לציין כי שפירא מצדיקה בספר צעדים של בן-גוריון בניגוד לדברי ביקורת שכתבה בעבר. נכתב כאן כי בן-גוריון פירק את מטה הפלמ"ח

11 צור, הרמטכ"ל השישי, היה במקום השמיני. הוא נבחר לכנסת ומיד התפטר.
 12 יש לציין כי הוא עמד בראש רשימת רפ"א לבחירות למועצת עיריית חיפה, ונבחר לסגן ראש העירייה אבא חושי.
 13 א' שפירא, מפיטורי הרמ"א עד פירוק הפלמ"ח: סוגיות במאבק על ההנהגה הבטחונית, 1948, תל-אביב תשמ"ה, עמ' 59.
 14 ועדת השבעה הייתה ועדת שרים שהוקמה כדי לברר את השאלה 'מי נתן את ההוראה?' ב'עסק הביש'. כראשה עמד שר המשפטים פנחס רוזן.

8 א' שפירא, יגאל אלון: אבי חלדו, ביוגרפיה, בני-ברק תשס"ד, עמ' 465. דיין מונה לתפקיד זה באוקטובר 1949, אחרי שהורח ממנו אלון.
 9 ע' כרמל, אלוף הניצחון: אסף שמחוני, תל-אביב 2009, עמ' 285.
 10 בן-גוריון שלח מכתב נזעם אל חבר הכנסת מאיר ארגוב, יו"ר ועדת החוץ והביטחון, שאפשר לחבר הכנסת ישראל גלילי מ'אחדות העבודה' להספיד את שמחוני בישיבת הוועדה: 'מדברי ההספד של י"ג אפשר היה להבין כאילו אסף היה חבר הקיבוץ המאוחד וחבר במפלגתו של י"ג' (בן-גוריון אל ארגוב, ירושלים, 11 בנובמבר 1956, אב"ג, התכתבות).

בעל אחריות לאומית שקרא לאנשיו להימנע ממלחמת אחים' (עמ' 175). דברים אלה אינם מלאים כי המחברת מתעלמת לחלוטין מהתנהגות בגין בפרשה העגומה הזאת, מן העובדה שהוא לא תפקד. כשהורד מהאנייה המופצצת בחוף תל-אביב, 'הוא פנה לדרכו, לבדו, התהלך ברחובות העיר בעוד זעקות הפצועים וההמולה מהדהדים באוזניו'. בערב שידר בגין 'אום היסטרי חוצב להבות' ובמהלכו פרץ בככי, 'ועל כך הוא ספג קיתונות של בוז מכול גוני הקשת הפוליטית'. הייתה תחושה 'כי בגין נשבר במהלך האירוע ולא תפקד'.¹⁷

בגין ובן-גוריון ערב מלחמת ששת הימים –
שפירא כותבת כי מנחם בגין, בהיותו ראש האופוזיציה, הציע 'להשיב את בן גוריון מגלותו בשדה בוקר אל המנהיגות. אלא שבן גוריון סבר שאין לצאת למלחמה ללא מעצמה בעלת ברית, כפי שהייתה לישראל ב-1956' (עמ' 278). הדברים אינם מדויקים ואינם מלאים. הצעתו של בגין נפלה משתי סיבות מרכזיות: התנגדות ראש הממשלה לוי אשכול, שאמר לבגין משפט ידוע מאוד: 'שני סוסים אלה כבר לא ימשכו בעגלה אחת', והעובדה שבן-גוריון כבר לא היה מסוגל באותה עת להנהיג את המדינה. ב-27 במאי 1967 התקיימה פגישה בין בן-גוריון לבין ראשי גח"ל, בראשות בגין, ובמהלכה התברר להם כי המנהיג לשעבר, שכבר היה בן שמונים, מנותק מהשלטון תקופה ארוכה. מיכאל בר-זוהר, הביוגרף הראשון

חתמו יותר ממאה פרופסורים על מכתב מחאה נגד בן-גוריון, ואחת התשובות 'היא העובדה שלבון היה בעבר מנהיג תנועת הנוער "גורדוניה"'. כמה ממנהיגי הפרופסורים, נתן רוטנשטרייך, למשל, השתייכו לתנועה זו ובשעת ההכרעה בחרו בנאמנות למנהיגם משכבר הימים' (עמ' 188). שפירא טוענת טענה חמורה למדי – אנשי רוח בכירים נקטו עמדה נגד בן-גוריון משיקול אישי ולא ענייני. אולם הטענה עצמה אינה מדויקת: חוץ מרוטנשטרייך, שהיה חבר אישי קרוב של לבון, לא היו מנהיגי הקבוצה – מרטין בובר, שמואל הוגו ברגמן, אפרים אלימלך אורבך, יעקב כ"ץ ויעקב טלמון – חברי 'גורדוניה'.¹⁵

מאפיין שלישי של הספר הוא נטייה לעתים לאי-בהירות. יש בספר לא מעט הסברים ותיאורים חד-מדיים, לא מורכבים ולא מדויקים. אביא דוגמאות שקשורות לתחום מחקרי – התנועה הרוויזיוניסטית, האצ"ל, תנועת 'חרות' ומנחם בגין. **מעמד האצ"ל –** לדברי שפירא 'האצ"ל ואחריו הלח"י היו מחתרות לוחמים שלא נשלטו על ידי גוף אזרחי כלשהו. הם ראו את עצמם כאוונגרד לוחם' (עמ' 124). הדברים נכונים כאשר ללח"י, אבל אינם מדויקים כאשר לאצ"ל. בחלק מן התקופה הוא היה מקור הסמכות של עצמו, במיוחד בשנים שבהן היה מנחם בגין מפקדו (1944-1948). אבל קודם לכן היה האצ"ל מיליציה צבאית שקיבלה את המרות של הצה"ר (הציונים הרוויזיוניסטים), המפלגה הפוליטית של התנועה. מצב זה בלט בתקופה שבה היה דוד רזיאל מפקד האצ"ל. זאת ועוד, בראשית 1944, כשהכריז בגין על המרד נגד השלטון הבריטי, הוא מרד באופן סמוי גם במרות של ראשי הצה"ר. סוגיה חשובה זאת נבחנה באופן מפורט בעבודת הדוקטור של שלומי רוניק.¹⁶

שאלת אלטלנה – לטענת שפירא 'סיפור אלטלנה היה למיתוס מכוון של מנחם בגין: מנהיג

15 ראו: י' ויץ, 'מעורבות האינטלקטואלים ב"פרשת לבון"', ציון, סד (תשנ"ט), עמ' 358-377.

16 ש' רוניק, 'מחתרת ופוליטיקה בחברה מפולגת: הארגון הצבאי הלאומי: ממחתרת מפלגתית למפלגה במחתרת', עבודת דוקטור, אוניברסיטת ברא"ל, תשנ"ח.

17 א' שילון, בגין, 1913-1992, תל-אביב תשס"ח, עמ' 134-135; א' גראוויס-קובלסקי, 'מיתוס אלטלנה בתנועת החרות', עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, תשס"ו, עמ' 16.

דוד בן-גוריון,
קונרד אדנאואר
(במרכז) ונחום
גולדמן בקבלת
פנים בתל-אביב,
מאי 1966
(צילום: פריץ כהן, לע"מ)

שרון לעברו: 'הביטחון הוא לא טובת הנאה או אתנן'.¹⁹ איש מעולם לא העז לומר דברים כאלה למאיר, אפילו בימי שקיעתה, אחרי מלחמת יום הכיפורים. מדוגמאות אלה ניתן להסיק שהמחברת לא הצליחה לצייר את בגין כדמות מורכבת; הוא מוצג בספר בצורה חד-ממדית ואפילו סטראוטיפית.

יש בספר אי דיוקים וניתוחים לא מלאים, ויש בו טעויות בעובדות ובתאריכים. אביא שלוש דוגמאות.

תפקידו של נחום גולדמן בתהליך השילומים – נכתב כי ד"ר נחום גולדמן, נשיא הקונגרס היהודי העולמי, הוא זה 'שניהל את המשא ומתן מול הקנצלר אדנאואר' בעניין השילומים מגרמניה המערבית (עמ' 264). גולדמן אכן מילא תפקיד מרכזי בפרשת השילומים, לדוגמה ב-6 בדצמבר

של בן-גוריון, כתב כי 'לאחר השיחה ברור היה לבגין ולחבריו, שאין מועמדותו של בן-גוריון לתפקיד בממשלה מציאותית עוד'.¹⁸

מנהיגות בגין – לדברי שפירא 'בגין הביא לממשלה סגנון סמכותי, שלא היה כמוהו בישראל מאז ימי בן-גוריון' (עמ' 330). ואולם הייתה ראש ממשלה סמכותית יותר מבגין ואפילו מבן-גוריון – גולדה מאיר. לא היה ראש ממשלה ששלט בשריו כמוה; שרים תקיפים ובעלי עוצמה כמו דיין ופנחס ספיר קיבלו את מרותה ללא ערעור. מלבד זאת על אף הסמכותיות לא שלט בגין על ממשלתו ועל שריו – דיברו על 'קלקולים' בממשלתו, ושרים כמו שרון העזו לומר לו דברים חמורים בסגנון חצוף וגס. במאי 1980, אחרי התפטרות עזר ויצמן מתפקידו כשר הביטחון, תבע שרון מבגין למנותו לתפקיד, וכשבגין דחה את התביעה הטיח

19 'י' חריף, 'מי כאן בעל הבית?', מעריב, 2 ביוני 1980.

18 מ' בר-זוהר, בן-גוריון, ג, תל-אביב תשל"ז, עמ' 1592.

מקומו ומעמדו של בן-גוריון בצמרת הפוליטית והצבאית של המדינה יותר מחזרתו ללשכת ראש הממשלה.²⁴

רבין כראש הממשלה בקדנצייה הראשונה –
 לדברי שפירא היו 'שרים שלא קיבלו את מרותו של רבין' כראש ממשלה בקדנצייה הראשונה (עמ' 310). הדברים אינם מדויקים. שר אחד בלבד, שר הביטחון שמעון פרס, ערער על מרותו, אך כל שאר השרים קיבלו אותה באופן מלא, כולל שרים בכירים כמו שר החוץ אלון,²⁵ שר האוצר יהושע רבינוביץ, שר המשפטים חיים צדוק והשר ישראל גלילי.

יש בספר שגיאות רבות, חלקן נמצאות בשתי הגרסאות וחלקן רק בגרסה העברית. אביא כמה דוגמאות: נכתב שיושב הראש בדיון הכנסת בנושא השילומים הפסיק את הדיון מפני שמפגינים רגמו את הכנסת באבנים (עמ' 181), אולם הסיבה הייתה שונה: בגין כינה בנאומו את ראש הממשלה 'חוליגן', יושב הראש יוסף סרלין דרש ממנו לחזור בו מהכינוי, וכשבגין סירב נעל סרלין את הדיון.²⁶ הפילוג במק"י היה בשנת 1965 ולא בשנת 1964 (עמ' 182).²⁷ מפ"ם קיבלה ערבים לשורתיה עוד לפני 1954 (עמ' 183) – בשנת 1951 היה רוסתם בסתוני חבר כנסת מטעמה. הקביעה שבבחירות לכנסת השישית (1965) 'ירד כוחה של תנועת העבודה' (עמ' 189) שגויה – המחברת מתעלמת מפרישת חברי רפ"י מסיעת מפא"י; לפי חשבונה היו

1951 הוא פגש את קונרד אדנאואר בלונדון והצליח לקבל ממנו הבטחה שהבסיס הכספי של המשא ומתן העתידי יהיה מיליארד דולרים וחצי, כפי שדרשה ישראל. הבטחה זאת הייתה נקודה מכרעת בתהליך הנפתל שהביא לפתיחת המשא ומתן הישיר בין ישראל לגרמניה. אבל לא גולדמן הוביל את המשא ומתן, אלא משלחת ישראל בראשות גיורא יוספטל ובהנחיית שר החוץ משה שרת. שרת הוא שחתם על הסכם השילומים, בלוקסמבורג בספטמבר 1952, והוא היה אדריכל השילומים ולא גולדמן, אם כי אין לזלזל בתפקידו החשוב בתהליך השילומים.²⁰

פרישתו של בן-גוריון מהשלטון בשנת 1953 –
 המחברת כותבת: 'ב-1953 פרש בן גוריון מראשות הממשלה והלך לחיות בשדה בוקר [...] משה שרת, שהחליף אותו, לא נתפס בעיני הציבור כמי שיכול להקנות לעם את תחושת הביטחון שהקנה בן גוריון. לא עבר זמן רב וב-1955 חזר בן גוריון לעמוד בראש הממשלה' (עמ' 189). אך לא צוינה עובדה מכרעת בסיפור זה – לא רק שרת החליף את בן-גוריון; לבון החליף אותו במשרד הביטחון,²¹ ובן-גוריון החליפו וחזר לתפקיד שר הביטחון עוד לפני שחזר לתפקיד ראש הממשלה.²² החלפת שרת לא הייתה טראומטית – החילופים נערכו לאחר הבחירות לכנסת השלישית, במסגרת הרכבת ממשלה חדשה, הממשלה השביעית; בן-גוריון עמד בראשה, ושרת נשאר בה כשר החוץ.²³ הצעד הדרמטי היה החלפת לבון, והוא העיד על

23 אחרי שמונה חודשים, ביוני 1956, הדיח בן-גוריון את שרת מתפקידו.

24 ראו: 'י ויץ', 'פנחס לבון כדמות פוליטית בשנות החמישים', עיונים בתקומת ישראל, 24 (תשע"ה), עמ' 362-332.

25 המחברת עצמה כתבה דברים מפורשים על הבוז שרחש רבין לאלון. ראו: שפירא (לעיל, הערה 8), עמ' 488-487.

26 השגיאה נמצאת בגרסה האנגלית בעמ' 195.

27 השגיאה נמצאת בגרסה האנגלית בעמ' 196.

20 ראו: 'י ויץ', 'הדרך לוואסנר: כיצד אושרה ההחלטה על משא ומתן ישיר בין ישראל לגרמניה, 1951-1952', קובץ יד שם, כח (תש"ס), עמ' 247-275; הנ"ל, 'משה שרת והסכם השילומים מגרמניה, 1949-1952', קתורה, 115 (ניסן תשס"ה), עמ' 157-195.

21 צוין בספר כי לבון כיהן כשר הביטחון ונאלץ להתפטר (עמ' 187), אך לא צוין כי הוא החליף את בן-גוריון בתפקיד.

22 בן-גוריון החליף את לבון במשרד הביטחון בפברואר 1955 ואת שרת בראשות הממשלה בנובמבר 1955.

סיום הקרבות של חטיבה 9, שנערך בשארם אלשיח' ב-6 בנובמבר 1956. מעבר לכך הספר לא הותאם לקוראי עברית. ניתן היה להשמיט דברים שרלוונטיים לקוראים הזרים אך לא לקוראים העבריים. דוגמה לכך הם הדברים שנכתבו על מעמד משה דיין (עמ' 313).

לסיכום, הספר רחב יריעה ומציע סיפור כולל של תקופת היישוב והמדינה עד שנת 2000. החיסרון העיקרי בו שהוא איננו די ביקורתי כלפי הנהגת היישוב והתנועה הציונית. חבל שדברי ביקורת אלה מתייחסים לספר שהוא 'ספינת דגל', ושנכתב על ידי בכירת ההיסטוריונים של תולדות הציונות והמדינה.

ל'מעריך' חמישים ואחד מנדטים ולכן ארבעים וחמישה המנדטים שקיבל היו כישלון בבחירות, אך היו לו לפני הבחירות ארבעים ואחד מנדטים בלבד,²⁸ וידוע היטב כי מדובר היה בניצחון אדיר למערך ולעומד בראשו, אשכול.²⁹ בן-גוריון הגדיר את גרמניה 'אחרת' בשנת 1959 ולא בשנת 1952, בימי פולמוס השילומים (עמ' 244). 'יום זיכרון לשואה ולגבורה' לא היה חלק מ'חוק יד ושם' (עמ' 243); הוא נחקק על ידי הכנסת השלישית כחוק נפרד. הטענה 'שתקנותיו המפורטות נחקקו ב-1959 אינה נכונה.³⁰ בן-גוריון לא דיבר על 'מלכות ישראל השלישית' (עמ' 261); הוא כתב על כך באיגרת ששלח לטקס

29 השגיאה נמצאת בגרסה האנגלית בעמ' 204. מאמר מפורט על נסיבות חקיקתו ראו: ויץ, 'הקדמה למשפטו של הצורר: בין חקיקת חוק יום הזיכרון לשואה ולגבורה למשפט אייכמן', קובץ יד ושם, מ, 2 (תשע"ג), עמ' 115-140.

28 בשנת 1965 היו למפא"י שלושים ושלושה נציגים, מאחר שתשעה חברי כנסת עזבו את סיעתה בכנסת: שמונה פרשו לרפ"י ואחד ל'מן היסוד' (ח"כ יונה כסה). ל'אחדות העבודה' היו שמונה נציגים, ולא תשעה כפי שמצוין בטעות.